

УДК 159.9-057.87:19.022[045]

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ЗДІЙСНЕННЯ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ У ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЯХ: ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ

Горак О.Р.

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У даній статті охарактеризовано емоційно-ціннісний компонент, як одну із центральних складових в системі готовності до здійснення морального вибору. З'ясовано, що рушійною силою у даній системі є ціннісні орієнтації та емоційна стабільність, основним показником сформованості якої є вміння контролювати вияв власних емоцій та переживань. Виявлено, що кінцевим результатом при підході до формування даного компонента є здійснення морального вибору на основі усталених моральних цінностей та позитивних емоційних коливань, що втілюється у прагненні до подальшої гуманістичної діяльності.

Ключові слова: емоційно-ціннісний компонент, ціннісні орієнтації, емоційна стійкість, інтелектуальна емоційність, готовність, студенти, моральні колізії, проблемні ситуації, гуманістичне вирішення, моральний вибір.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть спостерігається різке падіння рівня моральної культури та духовних цінностей, що негативно позначається на міжособистісній взаємодії як окремих людей так і суспільства загалом. Тому, важливим завданням сучасної української освіти є створення умов для формування тих якостей особистості, які забезпечать гармонійне функціонування на основі гуманістичних норм та ідеалів. Адже моральні цінності і відповідні їм норми є тим культурним кодом, який визначає життєздатність суспільства, інтегрує повсякденну поведінку людей в суспільне ціле, регулює соціальні конфлікти, забезпечує раціональність і людяність способу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему виховання гуманістично спрямованої особистості, її морально-етичні аспекти розробляють І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, Т. Дем'янюк, Л. Макарова, С. Рудаківська, О. Сухомлинська, О. Столяренко, Н. Миропольська та інші, акцентуючи на розкритті сутності гуманістичних цінностей, їх специфіки та визначенні місця в духовному світі особистості.

Різні аспекти виховання студентської молоді привертають увагу М. Білик, О. Винославської, С. Даньшевої, Г. Дубчака, І. Липського, В. Рябченка та ін.

Проблема цінностей, їх класифікація, аналіз окремих цінностей, питання формування ціннісних орієнтацій досліджують ученими-філософами, психологами, педагогами, культурологами, соціологами, філологами, такими як: В. Віндельбанд, Г. Рікерт, М. Шелер, Г. Оллпорт, М. С. Каган, В. С. Соловйов, Л. І. Божович, В. П. Зінченко, В. О. Сластьонін, Б. С. Єрасов та ін.

Проблеми духовності втілено у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, духовним цінностям присвятили свої дослідження С. Андреев, І. Бех, О. Вишневський, С. Гончаренко, З. Залевська, В. Знаков, В. Кремень, Г. Кузнецова, Г. Максимов, П. Моченов, Д. Чернілевський та ін.

Емоційно-ціннісна сфера репрезентована науковими працями таких вчених як І. Беха, В. Демиденко, К. Ізард, Н. Кічук, К. Муздибаєв, К. Платонова, М. Савчин, В. Семиченко, В. Столін, М. Якобсон та ін. При цьому емоційно-ціннісний

компонент моральної свідомості знаходить відображення у дослідженнях В. О. Мельман, С. А. Ніколаєва А. Реана В. Сластьонін, О. Степанової та ін. Окрім того такі науковці як І. Д. Зверева, Л. Г. Коваль, П. Д. Фролов розглядають емоційно-ціннісний компонент як поєднання почуттів провини у разі порушення правил; відповідальності (за себе, за інших: альтруїзм, дисциплінарна відповідальність); ціннісних орієнтацій та емпатії.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Проаналізувавши наукові дослідження у даній проблематиці, можемо стверджувати, що емоційно-ціннісний компонент вивчало багато вчених, проте не з'ясовано роль, показники та значення у системі вирішення проблемних ситуацій на основі морального вибору.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури виявити ключові показники емоційно-ціннісного компоненту в системі готовності до морального вибору в проблемних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови побудови соціального устрою відзначаються низкою негативних характеристик. Ключовою із яких є суспільна взаємодія лише на основі реалізації власних потреб та інтересів, що дуже часто провокує виникнення проблемних ситуацій. Зважаючи на це, виховна система ВНЗ повинна спрямовувати свою діяльність на розвиток у вихованців, таких ціннісних орієнтацій та пріоритетів, які створюють умови для відстоювання власної життєвої позиції та разом з тим забезпечать стійку мотивацію для моральної життєдіяльності в цілому та здійснення моральних вчинків у проблемних ситуаціях зокрема. Таким чином, проаналізувавши наукові джерела, констатуємо, що процес формування готовності до здійснення морального вибору складається із таких структурних компонентів як когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного. Проблематика нашого дослідження зумовлює концентрацію уваги на емоційно-ціннісному показникові даної системи. Емоційно-ціннісний компонент охоплює ціннісно-змістову сферу людини, яка представлена в культурі загалом і виявляється в здобутках, особистісних новоутвореннях, знаннях, нормах і цінностях, мотивації до самовдосконалення, культурі спілкування, рефлексії, емпатії, толерантності, прагненні до саморозвитку, культурному

зростанні тощо. Відомо, що моральне виховання відбувається за допомогою різноманітних впливів на особистість, зокрема таких як прищеплення моральних навичок, звичок та пробудження моральних почуттів, розвиток яких проходить шлях від зовнішніх соціально детермінованих форм до внутрішніх психічних процесів. А тому, емоційно-ціннісний компонент має безпосередній зв'язок з усвідомленням особистістю своєї суспільної значимості, рівня своєї моральної культури, свого ставлення до особистості, загальної спрямованості, ціннісних орієнтацій тощо. У даній системі ціннісні орієнтації виступають як результат саморозвитку особистості, структурування відносно зовнішньої діяльності процесу реалізації і процесу розгортання особистісних цінностей і смислів. Ми поділяємо думку М. Г. Казакиної, що ціннісні орієнтації є особистісними новоутвореннями і являють собою «адекватне знання-усвідомлення об'єктивних цінностей, їх переживання як потреб, що мотивують сьогодення і майбутнє» [3, с. 81]. Також вони «відображають ціннісне ставлення особистості до соціально-моральних явищ, що свідчить про усвідомлення і переживання нею об'єктивних цінностей як потреб, які мотивують її сьогодишню і майбутню поведінку» [7, с. 8]. Разом з тим, вони є важливою сполучною ланкою між суспільством, соціальним середовищем та особистістю, її внутрішнім світом, оскільки інтеріоризуються в процесі соціалізації й виступають у формі переконань. Розвиток моральних цінностей, позначається на моральній позиції, потребах, інтересах, поведінці та життєдіяльності в цілому. Окрім того, ціннісні пріоритети у проблемних ситуаціях визначають емоційно-ціннісний стан особистості, а система цінностей і сформовані на її основі індивідуальні орієнтації регулюють поведінку і діяльність, визначають мотиваційну сферу і, перетворюючись в елементи індивідуальної поведінки та повсякденної діяльності забезпечують виховання готовності до морального вибору та вміння використовувати набутий досвід. Тому, важко переоцінити важливість міжособистісного спілкування на основі гуманістичних ідеалів, оскільки такого роду комунікація сприяє зародженню та формуванню нового типу поведінки, а разом з тим гуманістичної особистості в цілому. Проте, варто акцентувати увагу на тому, що сама система формування гуманістичних цінностей та переконань проходить довгий шлях становлення і розвитку, що передбачає: формування духовного світогляду, моральних норм; постійне збагачення відповідних знань, вироблення свідомого позитивного ставлення до саморозвитку, емоційну насиченість процесу та збагачення духовного світу шляхом пізнання ідеалів гуманістичної поведінки в проблемних ситуаціях. І. Тимошук стверджує, що ключовими елементами при підході до виховання вищевказаних показників є: психологічні механізми розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості (ідентифікація, емоційне обумовлювання, наслідування, мотиваційне опосередкування, комфортність, вживання у соціальну роль, підтримання внутрішньої узгодженості поглядів), педагогічні умови, а також методи, форми і засоби поетапного розвитку мотиваційно-ціннісної сфери [8, с. 2].

Рациональне та планомірне застосування таких підходів у навчально-виховному процесі створює підґрунтя для прищеплення базових

гуманістичних норм та цінностей, які забезпечують духовну динамічну цілісність особистості. Як зазначає О. В. Киричук, чим вище та складніше духовне життя особистості, тим багатшими є її мотиви, тим ширший простір їх емоційної боротьби та різноманітних когнітивних поєднань [4, с. 232]. На основі цього відбувається реалізація закладених пріоритетів та правил поведінки, а також створення власних цінностей, що відповідають моральним ідеалам. Варто зазначити, що цінності усвідомлюються як загальнозначущі тільки в процесі комунікації, що свідчить про нерозривний зв'язок людини і цінностей. Але для того, щоб загальнолюдські цінності стали частиною внутрішнього світу особистості, потрібно викликати емоційні коливання, переживання та співчуття, тобто ті внутрішні чинники, які спонукають особистість до діяльності. Серед них можна виокремити емоційну складову особистості, так як в процесі соціальної взаємодії неконтрольований вияв емоцій провокує виникнення проблемних ситуацій і навпаки емоційний контроль є підґрунтям для свідомого управління процесом міжособистісної взаємодії на основі гуманістичних засад та моральних пріоритетів. Таким чином, слухним є твердження Л. Д. Король, що емоційно-ціннісний компонент виявляється в процесі міжособистісної взаємодії, що передбачає емоційну оцінку об'єкта, вияв почуттів симпатії чи антипатії до нього [5, с. 21]. Такого роду емоційні коливання залежать від типу темпераменту, кожен із яких має певні ознаки та характеристики (вразливість, імпульсивність, лабільність). Тобто, потрапляючи у ситуацію морального вибору потрібно враховувати приналежність учасників до певного виду та його особливості. Але варто зазначити, що для вирішення проблемної ситуації врахування наведених закономірностей недостатньо, оскільки потрібно контролювати емоційні прояви, що вимагає емоційної стійкості та емоційного контролю. Л. Аболіна, позначає емоційну стійкість як синтез властивостей і якостей особистості, що дає їй змогу в умовах зміни обставин швидко орієнтуватися, знаходити оптимальне рішення в складних нестандартних ситуаціях, зберігаючи витримку і самоконтроль [1]. Зазначимо, що оволодіння власною емоційною складовою в процесі проблемних ситуацій, складний і багатограний процес, який торкається усіх складових моральної самосвідомості особистості. Тому, при підході до формування емоційно-ціннісного компонента, слід перш за все виявити рівень внутрішнього контролю за емоціями, що передбачає інтелектуальну емоційність та емоційну стійкість. Емоційна стійкість є показником свідомого управління емоціями і виховується на основі періодичної участі у ситуаціях різного типу, але найбільше в складних, проблемних ситуаціях, які вимагають підвищеного контролю та концентрації уваги на власних відчуттях та адекватного сприйняття дійсності. Відповідно, керуючись виключно здоровим глуздом та пережитим досвідом учасник подібних ситуацій завжди знаходить шлях для реалізації особистісних потреб та інтересів, при цьому не ображаючи та не обмежуючи інших учасників ситуації. Емоційний контроль дає можливість в процесі міжособистісної взаємодії

орієнтуватись на моральні норми та гуманістичні цінності. Успішність орієнтації на моральні норми та гуманістичні цінності у ситуаціях міжособистісної взаємодії значною мірою залежить від здатності студента здійснювати рефлексію за двома основними параметрами спрямованості: рефлексивність та емпатія. Емпатія – це здатність людини відчувати емоції оточуючих та співпереживати їхні стани стабілізує емоційну сферу людини. Також, емпатію розглядають як здатність до самосприйняття (свого емоційного стану, ставлення до інших, до тих чи інших ситуацій) та рефлексивність як здатністю до розуміння емоційного стану інших, що передбачає вміння «стати на його місце». У загальному вимірі рефлексивність охоплює обидва параметри, які в сукупності визначають рівень її розвитку. В умовах цілеспрямованого виховного впливу формування емпатії має здійснюватися за двома провідними напрямками: як розвиток якості особистості (емоційна чутливість) та як здатність особистості до емпатійної взаємодії співчуття), що стає основою розвитку всіх компонентів емпатії, насамперед – рефлексивно-особистісних.

Серед ключових моментів виховання емоційно-ціннісного ставлення до оточуючих є такі як: розвиток у студентів емоційності, сенситивності, здатності до рефлексії тощо; сприяння актуалізації готовності до емпатійної дії та усвідомлення цієї актуалізації; закріплення альтруїстичної спрямованості, яка лежить в основі співчуття; формування у студентів гуманістичної позиції при взаємодії із оточуючими; формування загальної позитивної орієнтації, відкритості, довіри у взаємовідносинах; розвиток уміння запобігати загостренню а в подальшому і виникненню проблемних ситуацій; розвиток уміння керувати власними емоціями в ситуаціях, які вимагають здійснення морального вибору [2]. Зазначимо, що існують різні способи оволодіння емоціями у проблемних ситуаціях, які спрямовані на створення умов для управління загальною емоційною атмосферою і як результат їх вирішення моральним вибором.

Перший спосіб – розподіл емоцій – полягає в отриманні досвіду участі у проблемних ситуаціях, що призводить до зниження інтенсивності емоцій в кожній з них. Необхідність у свідомому розподілі емоцій виникає при надмірних переживаннях людини. Розподіл емоцій відбувається в результаті розширення інформації та кола спілкування. Розширення кола спілкування виконує ту ж функцію, оскільки нові соціальні та психологічні контакти дозволяють людині знайти ширшу сферу прояву своїх почуттів. Другий спосіб управління емоціями – зосередження – вирішальний при такій проблемній ситуації, яка суттєво відрізняється від ситуацій, в яких індивід брав участь. Така ситуація вимагає повної концентрації на пережитих емоціях та виокремлення тих які будуть доцільними саме в конкретній ситуації. У цьому випадку слід свідомо виключити зі сфери своєї активності ряд емоціогенних ситуацій, щоб підвищити інтенсивність емоцій в тих ситуаціях, які є найбільш важливими. Третій спосіб управління емоціями – переключення – пов'язаний з переносом переживань з проблемних ситуацій на нейтральні. Переживаючи в

процесі таких ситуацій ряд деструктивних емоцій (гнів, лють, агресію) необхідна тимчасова заміна реальних ситуацій ілюзорними або соціально незначущими. Якщо ж конструктивні емоції (передусім інтереси) сконцентровані на дрібниці, ілюзорних об'єктах, то необхідно перемикання на ситуації, які раніше мали місце в житті суб'єкта.

Особливістю застосування цих способів управління емоціями вимагає певних зусиль, винахідливості та пошуку конкретних прийомів, які залежать від особистості та рівня її зрілості. Безпосередні емоційно-ціннісні прояви, які виникають у процесі формування готовності до проблемних ситуацій, сприяють формуванню пізнавальних інтересів до гуманістичної діяльності та міжособистісної комунікації, вдосконаленню навиків взаємодії із соціумом на основі загальноприйнятих моральних норм та ідеалів і забезпечують стійку мотивацію такої діяльності.

Отже, формування емоційно-ціннісного компонента готовності до морального вибору передбачає цілеспрямований педагогічний вплив, що втілюється в саморозвиток і самоактуалізацію студентів. Практична реалізація якого знаходить відображення у таких формах морального змісту як: рольові і ділові ігри, тренінгові елементи, творчі роботи, дискусії, що розвивають рефлексію, ідентифікацію, інтуїцію, емпатію та закріплюється у семантичному просторі особи завдяки відповідним сенсоутворенням. Система таких впливів покликана активізувати особистість на шляху до саморозвитку та самовдосконалення у моральному аспекті і не лише внутрішньо але й зовнішньо виявити набуті якості у проблемних ситуаціях. Оскільки досить характерним є явище, коли студентство знайомиться з проявами дозволеного і недозволеного в соціумі і мусить переживати емоційну боротьбу між бажаннями та усвідомленнями рівня моральності чи аморальності тих чи інших вчинків, які потребують здійснення морального вибору [6, с. 320]. Критеріями готовності якого виступають переконання у необхідності причетності до гуманістичної діяльності, єдність особистісних і суспільно значущих її мотивів, емоційно-ціннісного ставлення до соціуму на основі загальноприйнятих норм моралі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу наукової літератури, можемо зробити висновок, що емоційно-ціннісний компонент готовності до здійснення морального вибору поєднує становлення та закріплення на особистісному рівні сталої системи гуманістичних норм і цінностей та високий рівень емоційного контролю, а подальше самовдосконалення у даному напрямі вимагає всебічного педагогічного впливу та вияву особистісної ініціативи до саморозвитку у гуманістичній життєдіяльності. З цієї позиції формування готовності до морального вибору включає: усвідомлення студентами особистісної та соціальної значущості цих цінностей; позитивне емоційне ставлення студентів до гуманістичних цінностей як моральних регуляторів міжособистісної взаємодії; залучення студентів до активної духовної та практичної діяльності, вирішення моральних колізій, безпосередня участь в проблемних ситуаціях, систематичне створення педагогічних ситуацій проблемного

характеру і соціальних умов для розкриття та стимулювання розвитку гуманістичного мислення як детермінанти формування готовності до морального вибору які за будь-яких обставин вирішуються моральним вибором.

Подальші наукові розробки з цієї проблематики вбачаємо у виявленні методів діагностики рівня сформованості наведених елементів емоційно-ціннісного компоненту у системі позааудиторної діяльності ВНЗ.

Список літератури:

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Л. М. Аболин. – Казань, 1987. – 262 с.
2. Алексеева Ю. А. Становлення моральної самосвідомості підлітків у процесі психологічного консультування: дис. ... канд. пед. наук: 19.00.07 / Ю. А. Алексеева. – Київ. – 2006. – 230 с.
3. Казакина М. Г. Ценностные ориентации школьников и их формирование в коллективе: учеб. пособие к спецкурсу / М. Г. Казакина. – Л.: Произв.-полиграф. объедин. № 1 Ленупрполиграфиздата, 1987. – 84 с.
4. Киричук О. В. Основы психологии / О. В. Киричук. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.
5. Король Л. Д. Діагностика формування національного характеру у студентів / Л. Д. Король // Проблеми сучасної психології. – 2010. – № 7. – С. 21-23.
6. Логвиновська Т. А. Складові емоційно-ціннісного компоненту соціальної спрямованості студентської молоді / Т. А. Логвиновська // Наук. вісн. Мелітопольського держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогіка. – 2011. – Вип. № 6. – С. 320–325.
7. Нарійчук М. Д. Соціально-педагогічні умови становлення самооцінки особистісних моральних якостей студентів медучилища у позанавчальній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Нарійчук М. Д. – К., 2006. – 20 с.
8. Тимощук І. В. Педагогічні умови виховання у студентів медичного технікуму гуманістичних цінностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тимощук І. В.; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2005. – 20 с.

Горак О.Р.

Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ МОРАЛЬНОГО ВЫБОРА В ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЯХ: ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫЙ КОМПОНЕНТ

Аннотация

В данной статье рассматривается эмоционально-ценностный компонент, как один из центральных составляющих в системе готовности к осуществлению нравственного выбора. Выяснено, что движущей силой в данной системе являются ценностные ориентации и эмоциональная стабильность, основным показателем сформированности которых является умение контролировать проявление своих эмоций и переживаний. Выявлено, что конечным результатом при подходе к формированию данного компонента является осуществление морального выбора на основе устоявшихся моральных ценностей и положительных эмоциональных колебаний, что воплощается в стремлении к дальнейшей гуманистической деятельности.

Ключевые слова: эмоционально-ценностный компонент, ценностные ориентации, эмоциональная устойчивость, интеллектуальная эмоциональность, готовность, студенты, нравственные коллизии, проблемные ситуации, гуманистическое решение, нравственный выбор.

Horak O.R.

Institute of Problems on Education
National Academy Pedagogical Sciences of Ukraine

FEATURES OF FORMATION OF READINESS FOR THE IMPLEMENTATION OF MORAL CHOICES IN PROBLEM SITUATIONS: EMOTIONAL VALUES COMPONENT

Summary

This article discusses the emotional component values as one of the central components of the system ready for the implementation of moral choice. It was found that the driving force in this system are the value orientations and emotional stability, the main indicator of formation of which is the ability to control the expression of their emotions and experiences. It was revealed that the final result at the approach to the formation of this component is to exercise moral choice on the basis of well-established moral values and positive emotional vibrations that is embodied in an effort to further humanistic activities.

Keywords: emotional component values, values, emotional stability, intellectual emotion, willingness, students, moral conflicts, problematic situations, humanistic solution moral choice.